

УДК 343.132

ДО ПИТАННЯ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ СТРОКУ ДЛЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ СТОРІН ІЗ МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ ЗАКІНЧЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ON THE QUESTION OF THE TERM DETERMINATION FOR FAMILIARIZATION OF THE SIDES WITH MATERIALS OF CRIMINAL PROCEEDINGS UPON COMPLETION OF THE PRELIMINARY INVESTIGATION

Корчева Т.В.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються питання, що стосуються процесуального порядку, яким супроводжується закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом. Проаналізовано процесуальний порядок відкриття матеріалів іншій стороні. Акцентовується увага на питанні щодо встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, до яких надано доступ.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, сторона кримінального провадження, матеріали кримінального провадження, слідчий, прокурор, слідчий суддя.

В статье исследуются вопросы, касающиеся процессуального порядка, которым сопровождается окончание досудебного расследования в форме обращения в суд с обвинительным актом. Проанализирован процессуальный порядок открытия материалов другой стороне. Акцентируется внимание на вопросе установления срока для ознакомления с материалами уголовного производства, к которым предоставлен доступ.

Ключевые слова: уголовное производство, досудебное расследование, сторона уголовного производства, материалы уголовного производства, следователь, прокурор, следственный судья.

In the article the questions concerning proceedings order which is accompanied by completion of the pre-trial investigation in the form of appeals to the court with indictment have been investigated. The proceedings order of the opening of other side's materials has been analyzed. The special attention is given to the question as to the term determination for familiarization with materials of criminal proceedings to which access is submitted.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, side of the criminal proceedings, materials of the criminal proceedings, investigator, prosecutor, investigating judge.

Постановка проблеми. Закінчення досудового розслідування – заключний етап діяльності на стадії досудового розслідування, на якому приймаються рішення, визначені в ч. 2 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ).

Однією з форм закінчення досудового розслідування є звернення прокурора до суду з обвинувальним актом (ч. 2 ст. 283 КПКУ).

Варто відмітити, що процесуальна процедура звернення до суду з обвинувальним актом супроводжується виконанням комплексу процесуальних дій, регламентованих КПКУ. Деякі з них продовжують традиції кримінально-процесуального законодавства 1960 р. (ст. 218 КПКУ), інші є новелами кримінального процесуального законодавства. Так, новелою чинного КПКУ є відкриття матеріалів іншій стороні, що має нормативне закріплення в ст. 290 КПКУ.

Запровадження принципово нового процесуального порядку закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом обумовлює актуальність обговорення його положень у межах порушеної тематики роботи.

Питання, що стосуються закінчення досудового розслідування, ознайомлення з матеріалами кримінального

провадження, неодноразово привертала увагу вчених-процесуалістів, таких як Ю.П. Аленін, І.Ю. Гловацький, Н.С. Карпов, В.М. Кобернюк, С.О. Ковальчук, О.Ю. Татаров, О.О. Торбас, С.Б. Фомін, Д.В. Шилова, Г.В. Юркова та інші. Актуальність їх напрацювань була виправданою як під час дії Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. (далі – КПК 1960 р.), так і з прийняттям у 2012 р. нового КПКУ.

Мета статті – визначити й охарактеризувати проблеми, що виникають під час досудового розслідування на етапі його закінчення, у ході виконання процесуальних дій, які супроводжують відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів. На підставі аналізу зазначених проблем маємо внести пропозиції, що стосуються змін у деяких нормах чинного КПКУ.

Виклад основного матеріалу. Стаття 290 КПКУ визначає загальний порядок відкриття матеріалів іншій стороні, який складається з таких взаємопов'язаних етапів: 1) повідомлення стороною обвинувачення підозрюваного, його захисника про завершення досудового розслідування та надання доступу до цих матеріалів; 2) безпосереднього надання сторонами одна одній доступу до матеріалів досудового розслідування; 3) пові-

домлення стороною обвинувачення потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів, після чого зазначені суб'єкти мають право ознайомитися з ними в порядку, визначеному ч. ч. 7, 8 ст. 290 КПКУ [1]. З огляду на текст зазначеної норми можна констатувати, що нових особливостей набули як процесуальні дії, які повинні виконати прокурор або слідчий за його дорученням у межах вимог ст. 290 КПКУ, так і процесуальні можливості сторін, яким повідомляється про завершення досудового розслідування та надається доступ до його матеріалів.

Реалізація стороною захисту права вимагати відкриття матеріалів забезпечується регламентацією в ч. 2 ст. 290 КПКУ обов'язку прокурора або слідчого за його дорученням надати доступ до матеріалів досудового розслідування та достатній час для ознайомлення з ними.

Відмітимо, що законодавець не вказує конкретний час (у годинах чи днях), який надається для ознайомлення з матеріалами сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Цей час визначається як «достатній» (ч. 10 ст. 290 КПКУ). У цьому формулюванні простежується відповідність пп. «б» п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. щодо того, що кожна людина, обвинувачувана у вчиненні кримінального злочину, повинна мати досить часу й можливості для підготовки свого захисту [2]. Наведене нормативне положення дає можливість сучасним дослідникам визнавати поняття «достатній час» оцінним; відповідно, питання про достатність часу для ознайомлення з матеріалами вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей провадження, зокрема таких, як обсяг матеріалів, їх складність, умови доступу тощо [3, с. 493].

Оскільки період, протягом якого сторони здійснюють ознайомлення з матеріалами, включається в строк досудового розслідування, чинним КПКУ запроваджено механізм протидії зловживанню цим правом. Так, у ч. 10 ст. 290 КПКУ передбачено, що в разі зволікання під час ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження зобов'язаний з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них встановити сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, строк для ознайомлення з матеріалами. Аналогічна позиція законодавця щодо цього питання мала місце в КПК 1960 р. Нагадаємо, що ст. 218 «Оголошення обвинуваченому про закінчення слідства і пред'явлення йому матеріалів справи» КПК 1960 р. містила ч. 7, відповідно до якої в разі зволікання ознайомлення з матеріалами справи обвинуваченим чи його захисником слідчий за погодженням із прокурором або прокурор вносить до суду за місцем провадження слідства подання, яке суддя розглядає та своєю постановою може визначити строк, протягом якого обвинувачений і його захисник повинні ознайомитися з матеріалами справи й заявити клопотання [4].

Задля справедливості слід відзначити, що питання про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (кримінальної справи) є найбільш гострим у слідчій і прокурорській практиці під час дії як КПК 1960 р., так і чинного КПКУ, що відмічають і вчені, і практичні працівники. Так, С.Б. Фомін, посилаючись на дані анонімних опитувань слідчих, дійшов висновку, що довге ознайомлення було «вигідним» також для слідчого, більше того, слідчі часто самі

затягували ознайомлення та, порушуючи закон, під час процесуальної дії продовжували збирати необхідні документи, навіть «заднім числом» проводили слідчі дії (для чого аркуші справи нумеруються не чорнилами, а олівцем) [5, с. 21]. Розглядаючи цю ситуацію дещо інакше, О.В. Олійник визнає наявність конфліктної ситуації між слідчим, який намагається якнайшвидше закінчити кримінальну справу й направити її до суду, щоб розвантажити себе, та обвинуваченим, який намагається іноді потягнути час, сподіваючись, наприклад, на певні обставини, які, на його думку, можуть пом'якшити, полегшити його становище (термінологія наша – Т. К.) [6]. Подібну за змістом позицію відстоюють також інші дослідники, які стверджують про виникнення конфліктної ситуації між слідчим і підозрюваним, коли на етапі пред'явлення матеріалів для ознайомлення останній намагається затягти час, сподіваючись на певні обставини [7, с. 69].

Запровадивши в ст. 290 чинного КПКУ принципово новий процесуальний інститут – відкриття матеріалів іншій стороні, законодавець залишив у ч. 10 зазначеної норми обов'язок для слідчого судді в разі зволікання щодо ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, встановити строк для ознайомлення з матеріалами. Такий підхід викликає нові погляди на «старі» проблеми, обумовлює необхідність їх дослідження й відповідного нормативного врегулювання.

Не викликає сумніву, що прийняття рішення слідчим суддею про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування має свою мету (ціль). Справедливим є висловлювання О.В. Капліної щодо того, що немає та не може бути правових приписів, які не мають своєї мети. Кожен юридичний акт має свою мету незалежно від того, як вона виражається в ньому: прямо чи опосередковано [8, с. 22]. Досліджуючи цілі в процесуальних функціях слідчого судді, В.О. Попелюшко відмічає, що реалізація слідчим суддею повноважень, пов'язаних із встановленням процесуальних строків (ст. ст. 114, 117, 290 КПКУ), – це окремі його однойменні процесуальні функції, оскільки всі вони спрямовуються на специфічний предмет і досягнення адекватних цьому предмету цілей [9, с. 151]. Отже, застосовуючи наведені наукові погляди до досліджуваного нами питання, відзначимо, що закріплення в ч. 10 ст. 290 КПКУ обов'язку слідчого судді встановити певний строк на ознайомлення з матеріалами дозволяє віднести до цілей прийняття цього процесуального рішення саме забезпечення руху кримінального провадження та виконання його завдань. У контексті аналізованої тематики нагадаємо, що одним із завдань кримінального провадження, відповідно до ст. 2 КПКУ, є охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, які, згідно з вимогами ст. 290 КПКУ, реалізують свої процесуальні права та виконують обов'язки.

Важливо відмітити, що реалізація права на доступ до матеріалів досудового розслідування надає можливість стороні захисту виконати комплекс процесуальних дій, які складають процедуру відкриття сторонами матеріалів і мають певні особливості. Щодо згаданих особливостей Ю.П. Аленін відокремлює такі, які містить ч. 6 ст. 290 КПКУ, а саме: а) наявність запиту прокурора до сторони захисту надати доступ і можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази чи їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази в суді; б) обов'язок сторони захисту надати доступ для ознайомлення з матеріалами, які є в неї, і можливості їх копіювання; в) сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до матеріалів, якщо вони можуть бути використані проку-

рором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; г) прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до матеріалів, які звинувачують підзахисного, може бути відкладене до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування [10, с. 239].

Доречно додати, що до особливостей процесуального порядку відкриття матеріалів сторонами, на наше переконання, слід віднести також застереження, яке містить ч. 12 ст. 290 КПКУ: якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї норми, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Зауважимо, що наведені новітні положення ст. 290 КПКУ закріплюють послідовність усіх процесуальних дій, передбачених процедурою відкриття матеріалів іншої стороні. Відповідні приписи закону надають можливість підозрюваному, його захиснику визначитися з тактикою захисту, зокрема й щодо доцільності та строку подачі певних клопотань, прийняття рішення про відкриття в подальшому стороні обвинувачення власних матеріалів з огляду на те, що вони можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, стає очевидним, що розгляд слідчим суддею клопотання про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами може мати свій вплив на виконання всіх наступних процесуальних дій, передбачених ч. 6 ст. 290 КПКУ.

Визнаючи безперечну прогресивність концептуальних положень чинного КПКУ щодо відкриття сторонами матеріалів, зауважимо, що прогалиною в законодавстві, яка підлягає усуненню, є дуже стисле визначення в ч. 10 ст. 290 КПКУ процесуального порядку розгляду слідчим суддею клопотання про встановлення строку на ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами. Науковцями на це вже зверталася увага. Так, аналізуючи ч. 10 ст. 290 КПКУ, С.О. Ковальчук наголошує на необхідності подальшого дослідження підстав і процесуального порядку прийняття слідчим суддею рішення про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами в разі зволікання учасників кримінального провадження під час ознайомлення з ними [11]. Конкретизуючи це питання, Н.С. Карпов наголошує, що в ч. 10 ст. 290 КПКУ не встановлено вимоги до клопотання слідчого про визначення строку, протягом якого учасники процесу мають право ознайомитися з матеріалами кримінального провадження [12].

Підтримуючи зазначені позиції, додамо, що невирішеним, крім окреслених проблем, залишається питання щодо визначення кола учасників кримінального провадження, які підлягають виклику в судові засідання, обсягу їх прав та обов'язків, зокрема й права висловити свою думку з приводу як наявності «зволікання», так і встановлення строку, який буде достатнім для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ.

Вважаємо за доцільне запровадити в законі положення, яким необхідно регламентувати процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотання про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами, зокрема, передбачити участь у судовому засіданні як сторони, що подала клопотання про встановлення строку, так і сторони, для якої цей строк визначається. Це має особливе значення, адже якщо факт зволікання під час ознайомлення з матеріалами встановлюється слідчим суддею в судовому засіданні, то він має прийняти законне й обґрунтоване рішення.

Задля реалізації зазначених положень доцільно на науковому рівні надати роз'яснення терміна «зволікання», а також визначити критерії, за яких можна говорити про факт зволікання у виконанні певної процесуальної дії. На наше переконання, варто враховувати такі особливості:

обсяг матеріалів досудового розслідування, вік особи, її місце проживання, володіння особою державною мовою, якою здійснюється кримінальне провадження, наявність перекладача, захисника, їх кількість.

Вважаємо, що під час прийняття рішення про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами слідчий суддя має враховувати наявність прав та обов'язків інших учасників процесу, яким у цьому кримінальному провадженні (можливо, одночасно) також надається доступ до матеріалів (маємо на увазі багатотомні, багатоєпізодні кримінальні справи за участю декількох підозрюваних і захисників). Наводячи власну точку зору із цього питання, беремо уваги висловлювання В.В. Вапнярчука, який слушно зазначає, що завданням суду є створення необхідних умов для виконання сторонами своїх процесуальних обов'язків та здійснення наданих їм прав, а також вирішення кримінальних справ і процесуальних питань, віднесених до його компетенції [13, с. 4].

Зауважимо, що відсутність законодавчого визначення часових меж строку, який встановлюється слідчим суддею для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, дає підстави вважати, що цей строк також не повинен порушувати межі достатності. Нагадаємо, що згідно із ч. 2 ст. 114 КПКУ будь-які строки, що встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом, мають бути такими, що дають достатньо часу для вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист.

Сказане дозволяє дійти висновку, що відступ від вимоги «достатності» під час встановлення слідчим суддею строку на ознайомлення з матеріалами може свідчити про його обмеження, що перешкоджає здійсненню сторонами функції захисту процесуальних інтересів, адже після спливу цього строку сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів.

Окремою процесуальною процедурою завершального етапу досудової стадії провадження слід визнати повідомлення прокурором або слідчим за його дорученням потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів, після чого зазначені суб'єкти мають право ознайомитися з ними в порядку, визначеному ч. ч. 7, 8 ст. 290 КПКУ. У зв'язку із цим підтримуємо внесену науковцями пропозицію щодо розширення переліку суб'єктів, закріпленого в ч. 10 ст. 290 КПКУ, додавши до нього як осіб, які можуть бути обмежені в часі під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, цивільного позивача, його представника чи законного представника, цивільного відповідача та його представника, які можуть навмисно затягувати час у процесі ознайомлення з матеріалами кримінального провадження [14, с. 10]. Водночас слід відмітити, що вказана норма не містить законодавче визначення процесуальних строків, протягом яких ці суб'єкти повідомляються про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів, а також строків ознайомлення останніх із матеріалами кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, відсутність у КПКУ чіткого визначення процесуальної процедури судового розгляду клопотання про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, законодавчого роз'яснення терміна «зволікання при ознайомленні з матеріалами», а також урегулювання процедури ознайомлення з матеріалами кримінального провадження інших суб'єктів, вказаних у ч. ч. 7, 8 ст. 290 КПКУ, є нормативною прогалиною, що має бути усунена шляхом внесення відповідних доповнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Фомін С.Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? / С.Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 7(142). – С. 21–25.
6. Олійник О.В. Порушення права на захист при ознайомленні обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи / О.В. Олійник // Юридичний журнал – 2010. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua>.
7. Заяц А.Л. Відкриття матеріалів іншій стороні в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України / А.Л. Заяц // Вісник прокуратури. – 2013. – № 12. – С. 68–74.
8. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Капліна. – Х., 2009. – 40 с.
9. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції / В.О. Попелюшко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 145–153.
10. Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України / Ю.П. Аленін // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). – О., 2012. – С. 237–240.
11. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження / С.О. Ковальчук // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravnik.info/2013>.
12. Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження / Н.С. Карпов // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravnik.info/2013>.
13. Вапнярчук В.В. Межі застосування судового розсуду в кримінальному провадженні / В.В. Вапнярчук // Теорія і практика правазнавства. – 2014. – Вип. 1(5). – С. 1–12.
14. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.О. Торбас ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – О., 2015. – 19 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua>. Автореферат_Торбас.pdf.